

Ohlédnutí za filosofickým dílem Ladislava Hejdánka

Ivan Landa

in: Filosofický časopis, 68, 2020, n. 3, p. 483–487

in: Filosofický časopis, 68, 2020, č. 3, str. 483–487

◆ nekrolog, česky, vznik: 2020 ◆ web

◆ obituary, Czech, origin: 2020 ◆ web

Ohlédnutí za filosofickým dílem Ladislava Hejdánka

Ivan Landa, Filosofický časopis

V úterý 28. dubna zemřel ve věku nedožitých 93 let Ladislav Hejdánek. V průběhu dlouhého a naplněného života, poznamenaného několika dějinnými zvraty, vytvořil úctyhodné filosofické dílo, které vyniká nejen rozsahem (tiskem ovšem vyšla pouze část), nýbrž i systematickou povahou a hloubkou vhledu.

Je dostatek důvodů, proč je Hejdánkovo dílo hodno pozornosti i obdivu. Vznikalo ve ztížených podmínkách. Hejdánek po většinu produktivního života nemohl působit v oboru a na akademické instituci. Pracoval převážně manuálně, nepočítáme-li nedlouhé období mezi lety 1968 a 1971, kdy byl zaměstnán jako vědecký pracovník ve Filosofickém ústavu ČSAV. Na Univerzitě Karlově mohl začít naplno přednášet prakticky až v důchodovém věku. K tomu musíme připočít skutečnost, že od sedmdesátých let byl v hledáčku Státní bezpečnosti. Ta znepríjemňovala život jemu i jeho rodině. Za těchto podmínek by kdokoli jiný zůstal intelektuálně paralyzován, anebo by časem na systematickou intelektuální práci rezignoval. Hejdánka však nepříznivé okolnosti naopak zocelily a motivovaly k větším výkonům. Filosofii se věnoval intenzivně, s vášní a se zájmem o věc.

Vše špatné bylo nakonec k něčemu dobré. Hejdánek neměl příležitost stát se akademikem obývajícím pověstnou slonovinovou věž. Byl angažovaným myslitelem, hluboce přesvědčeným o povinnosti intelektuálů vstupovat do veřejného prostoru. Filosofky a filosofové by se podle něj měli vyjadřovat k přítomné situaci a promlouvat k lidem srozumitelným jazykem. Vzorem veřejné angažovanosti mu byli Sokrates a starozákonní proroci, kteří na tržištích, v ulicích či v palácích oslovovali mocné i bezmocné, politickou elitu i obyčejné lidi. Zatímco prvním se nepodbízel, druhými nemanipulovali. Jejich jediným cílem bylo provokovat, burcovat, probouzet lidi z momentální letargie – myšlenkové, existenciální, politické. Hejdánek si tento způsob veřejné provokace dokonale osvojil. Asi by proto souhlasil s americkým filosofem Michaellem Walzerem, který tvrdí, že proroctví je v podstatě prototypem společenské kritiky: vyvolává v posluchačích výbušnou směs – „vzpomínku, poznání, pobouření a pokání“. Hejdánek v podstatě usiloval o něco podobného, byť se skromnějším cílem vyvolat v lidech vnímavost vůči tomu, co označuje jako „nepředmětné výzvy“, jež člověka zasahují náhle v jeho nitru a vybízejí jej k odezvě.

Kromě toho si Hejdánek vytvořil dokonalou imunitu vůči filosofickým módám. Mohl snad vnějškově působit jako samostatný myslitel – solitér. Ve skutečnosti patřil k nemnoha našim vskutku tvůrčím filosofům. Sice si ve filosofii razil vlastní cestu, nicméně čerpal také impulsy od ostatních: filosofů, teologů i přírodních vědců. Pevně srostlý byl s českou kulturou a filosofickou tradicí. Myšlenkově se hlásil k T. G. Masarykovi, Janu B. Kozákovi, Josefu L. Hromádkovi nebo Janu Patočkovi, ale především k Emanuelu Rádlovi. Inspiroval se rovněž nespočetnými rozhovory s přáteli, jako byli filosof Jiří Němec či teologové Petr Pokorný a Jan Heller, anebo důkladnou četbou textů svých vrstevníků, Karla Kosíka a Vítězslava Gardavského.

Zajímavý byl jeho vztah k marxismu. Myšlenkově se s ním vyrovnával od mládí. Poměrně brzy si předsevzal, že odkryje filosofické základy marxismu a podrobí je kritice. Usiloval tak o myšlenkové překonání marxismu, což u něho zahrnovalo i uchování myšlenek, které pokládal za podnětné. Předstihl v tom o pár let své marxistické kolegy-vrstevníky, pokoušející se o totéž až na sklonku padesátých let. Hlavní podněty Hejdánek nacházel v Marxových Tezích o Feuerbachovi. V nich spatřoval v koncentrované podobě načrtnutý filosofický program nového typu nepředmětného materialismu – program, který Marx v ekonomických rukopisech *Grundrisse* a v *Kapitálu* opustil. Koncem devadesátých let, když už se o marxismu na akademické půdě buď nepřednášelo, anebo se o

něm mluvilo sporadicky a svrchu, svým studentům opakovaně říkal: Čtěte Marxe. Zájem o jeho dílo a o marxismus se vrátí. A vy na to musíte být teoreticky připraveni.

Dieter Henrich, německý filosof a Hejdánkův generační soupeřník, prohlašuje, že skutečně přelomové filosofické myšlenky nevznikají sukcesivně. Myslitelky a myslitelé se k nim nepropracovávají postupně, v delším časovém horizontu. Napadají je náhle a naráz. V krátkých a výjimečných okamžicích naprosté koncentrace najednou něco pochopí, učiní originální vhled. Následně se pokoušejí tento náhled argumentačně propracovat a vtisknout mu určitou architektoniku. Zpravidla jim to trvá po celý život. Henrichova reflexe filosofického náhledu – ostatně velice blízká Hejdánkovi vlastní reflexi povahy nápadu a kreativity ve filosofii či v umění – vystihuje charakter Hejdánkovi filosofické tvorby. Po celý tvůrčí život v podstatě promýšlel jen několik základních myšlenek, které úzce souvisejí s jeho stěžejním náhledem. Ten se týkal nepředmětnosti a potažmo pravdy, víry a subjektu. Krátce naznačím, oč mu šlo.

Hejdánek si povšíml mezi pojmového myšlení a propoziční struktury jazyka. Umožňují nám sice myslet předměty a hovořit o nich. Nicméně nedovolují nám myslet a vyslovit nepředmětné skutečnosti. Jakmile se o to pokusíme, vlastně o nich myslíme a mluvíme jako o předmětech. Uvažme například, kdo je každý z nás. Kdo jsem já? Kus živé hmoty v prostoru? Exemplář rodu člověk? Zajisté jsem obojí. Ale patrně jsem ještě něčím víc. Vedle předmětné stránky mám i stránku nepředmětnou. Díky ní jsem individuální a jedinečný, mám schopnost svobodně jednat, nést zodpovědnost za své činy. Tato stránka mého já je však prchavá. Kdykoli upřu pozornost do svého nitra a myslím sebe sama, své já, nikdy nenarážím na mentální nebo intencionální předmět. Uvnitř nikdo není. A stejně tak se to má s jinými nepředmětnými skutečnostmi, jakými jsou Bůh či pravda – ty pro změnu nejsou tam někde venku.

Nosnost svých myšlenek o nepředmětnosti Hejdánek ověřoval zatěžkávacími zkouškami, v konfrontaci s jinými oblastmi či vědními disciplínami. Korpus jeho textů proto můžeme číst přinejmenším dvojím způsobem: buď od pomyslné delty k myšlenkovému zdroji, tj. k původnímu náhledu či nápadu; anebo lze vyjít od pramene a sestupovat k tematické deltě, kde se řečiště úvah dělí na ramena a myšlenka nepředmětnosti vstupuje do dialogu s uměním, politikou, náboženstvím a teologií či přírodními vědami. Blíže se zmíním jen o náboženství potažmo teologii a pak o politice.

V šedesátých letech se Hejdánek stal nepřehlédnutelnou postavou sdružení Nová orientace, k němuž patřila také Božena Komárková, Jakub S. Trojan, Jan Šimsa nebo Jan Čapek. Volné sdružení evangelických farářů, teologů a laiků navazovalo na odkaz německého teologa Dietricha Bonhoeffera, který ve svých sešitech z nacistického vězení bez obalu konstatoval krizi religiozity, konec náboženské éry a především nutnost žít svůj život „jako by Boha nebylo“. Členové Nové orientace domýšleli program sekulárního křesťanství a prakticky se jej svými aktivitami pokoušeli uskutečňovat. Činili tak s rizikem možného zploštění křesťanství na jednu dimenzi: kulturu, politiku a etiku. Hejdánek však nikdy neupadl do tenat kulturního protestantismu. Svědčí o tom jeho čtivé a myšlenkově podnětné texty z té doby. Ačkoli odvrhuje náboženský jazyk a kriticky se vypořádává s teismem, snaží se rovněž za pomoci nového jazyka a nového pojmosloví vyjádřit, že křesťanská víra není vírou v něco. Že je absolutním aktem, který ale nečiníme my sami, jen o své vůli. Jsme náhle osloveni a vyzváni k tomu, abychom učinili něco, co nás v životě nově nasměruje, co našemu životu propůjčí nový rozměr. Hejdánkovi oblíbeným příkladem byl starozákonní Abram, kterého Hospodin povolal, aby vyšel z Cháranu a vydal se do neznáma.

Jelikož se Hejdánek vážně vyrovnával s marxistickým i křesťanským ateismem, nepřekvapuje, že se s vervou zapojil také do marxisticko-křesťanského dialogu. Na přelomu padesátých a šedesátých let se účastnil setkání u protestanského teologa Josefa L. Hromádky, kde zárodky budoucího dialogu

klíčili. Zkraje šedesátých let pak Hejdánek spolu s Jiřím Němcem a Václavem Freiem stál u zrodu významné platformy dialogu: Ekumenického semináře v Jirchářích (další zázemí pro dialog vytvořil Milan Machovce v rámci svého semináře na FF UK).

Pokud jde o politiku, byl Hejdánek zvláštní úkaz: politický živočich bez politických ambicí. Zajímal se o politiku, reflektoval ji, ale nehodlal do ní aktivně vstoupit, i když tato možnost existovala. Svůj postoj zdůvodnil v koncepci nepochitické politiky. Na sklonku šedesátých let někteří marxisté – například Kosík – navázali na Antonia Gramsciho a mluvili o potřebě překonat politiku: zrušit rozdělení na stát a občanskou společnost, na vládnoucí a ovládané. Hejdánek uvažoval v sedmdesátých letech odlišně. Domníval se předně, že ona dělení musejí být zachována. Přitom nepochitická politika, odehrávající se na půdě občanské společnosti, nemůže nikdy aspirovat na to, aby se přeměnila v politickou politiku (politiku v úzkém smyslu), která se odehrává ve sféře státu a jeho institucí. Nemůže však ani upadnout do programové antipolitickosti, která se nechce nechat politikou „ušpinit“. Nepochitická politika podle Hejdánka udržuje povědomí o tom, že instituce státu mají kořeny v občanské společnosti. Jakmile se na to zapomene anebo se tyto kořeny přetrnou, stát se lidem odcizuje. Politická politika je zároveň s nepochitickou politikou spojena geneticky. Dojde-li k pomyslné genetické manipulaci a toto spojení se zpřetrhá, stane se politika technicistní záležitostí. Ztratí svůj kreativní rozměr, čímž se následně otupí vnímavost politiků vůči nepředmětným výzvám.

Koncepce nepochitické politiky se nejvýrazněji promítla do Hejdánkova angažmá v občanské iniciativě Charta 77. Byl jedním z jejích duchovních otců, později i mluvčím. Úlohu Charty 77 však na rozdíl od jiných nespatoval prvotně ve vyvíjení přímočaré opoziční činnosti zaměřené proti státní moci. Její pravý smysl naopak viděl jednak v pěstování individuálního občanského vědomí, které je podhoubím aktivní veřejnosti, jednak v permanentní kontrole státní moci, vázané ústavou, zákony a mezinárodními úmluvami, aby nezasahovala do práv občanů a nedopouštěla se na nich bezpráví.

Zvláštní kapitolou je Hejdánek v roli učitele. Přestože nevytvořil žádnou filosofickou školu, svým vlivem formoval hned několik generací mladých lidí, filosofek a filosofů, kteří navštěvovali bytové semináře nebo později, po roce 1989 i fakultní přednášky na UK. Bytové semináře začal Hejdánek organizovat na sklonku sedmdesátých let. Zprvu přednášel exkluzivně „svá“ témata, pak připravoval celé semestrální cykly a do hloubky se zabýval jen jedním ze „svých“ témat. Pravidelně zval zahraniční řečníky. Ignoroval přitom dělení na kontinentální a analytickou tradici a neohlížel se ani na politické smýšlení hostů. V seminářích tak promluvili význační analytičtí filosofové jako Donald Davidson, Daniel Dennett nebo Richard Rorty, ale i přední fenomenologové Rudolf Boehm a Paul Ricoeur. Kromě konzervativce Rogera Scrutona na seminářích vystoupili také marxisté odlišného ražení, Étienne Balibar a Gerald A. Cohen.

Po listopadu 1989 se Hejdánek vrhl pln energie do výuky na UK. Přednášel nejprve paralelně na Evangelické teologické fakultě a Filozofické fakultě, potom už jen na ETF UK, kde do roku 2004 vedl Katedru filosofie. Ten, kdo zažil jeho přednášky a semináře, potvrdí, že nabízely jedinečnou podívanou. Hejdánek nebyl uspávač hadů, ale charismatický řečník a diskutér. Měl nadání vtáhnout posluchače do výkladu, inspirovat je a nakonec ponouknout k samostatnému přemýšlení. V paměti mnohým utkvěly jeho ilustrativní obrázky (událostní „doutník“) nebo příklady ze života (manželský dialog demonstrující nepředmětnou intenci: „Kolik je venku stupňů?“ – „Jen si ten kabát vezmi.“). V následných diskuzích si Hejdánek nebral servítky. Hyperkritičnost, kterou uplatňoval sám na sebe, uplatňoval beze zbytku na jiné.

V ostřejším vedení filosofických diskuzí získal průpravu v poválečné Akademické YMCA. Vzpomínám si, že i později na stará kolena se na retreattech Akademické YMCA dokázali pováleční „ymkaři“ – Hejdánek, Trojan, Šimsa – s gustem do krve pohádat, aby se tomu pak společně zasmáli. Nejen spor a

polemika, ale i sebeironie a humor byly pro Hejdánka způsobem, jak s druhými navázat kontakt nebo jak upevnit vzájemné pouto.

Hejdánek se výrazně zasadil o pěstování naší filosofické kultury, která je citlivým seismografem společenských procesů a otřesů, probíhajících někdy i hluboko, pod povrchem každodenních událostí. V šedesátých letech patřil ke kmenovým autorům kolem časopisu *Tvář*, který mezi kulturními časopisy zaplnil „bílé místo“ a rychle se stal důležitým fórem pro diskusi a kritiku. Stejně tak zaplnil „bílé místo“ ve vydávání překladové filosofické literatury, když spolu s Evou Formánkovou a Jiřím Němcem založil edici Váhy, v níž vycházely české překlady Gabriela Marcela, Martina Heideggera, Martina Bubera aj. Stanul také u počátků filosofické samizdatu. V sedmdesátých letech založil samizdatovou edici filosofické a teologické literatury OIKOYMENH, z níž později vzniklo stejnojmenné nakladatelství. Založil také časopis *Reflexe*, který je u nás vedle *Filosofického časopisu* hlavním oborovým časopisem.

Vydávání Hejdánkových textů se v minulosti věnovalo právě nakladatelství OIKOYMENH. Lze si jen přát, aby v tomto počínu pokračovalo. Hejdánkův archiv písemností je sice fyzicky uložen v Archivu UK, nicméně řadu let o něj pečuje *Archiv Ladislava Hejdánka*. Zásluhou dlouholeté neúnavné činnosti Václava Tollara, Jana Hrona a Václava Dostála jsou mnohé z Hejdánkových písemností, například výběr ročníků *Myšlenkových deníků*, zpřístupněny široké veřejnosti na webových stránkách www.hejdanek.eu. Díky tomu máme další možnost Hejdánka číst, vykládat – a také kriticky promýšlet.

Ivan Landa